

Дегтярьова І. О.,

Дніпропетровський державний інститут фізичної культури і спорту

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ АНГЛОМОВНОЇ БАСКЕТБОЛЬНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Статтю присвячено дослідженню основних шляхів формування сучасної англомовної баскетбольної термінології. Визначено та проаналізовано найбільш поширені тематичні групи баскетбольних термінів, терміносполук і сталих виразів.

Ключові слова: термін, баскетбольна терміносистема, термінотворення, семантика, метафоричність, тематична група.

Статья посвящена исследованию основных путей формирования современной англоязычной баскетбольной терминологии. Выделены и проанализированы наиболее распространенные тематические группы баскетбольных терминов, терминологических сочетаний и устойчивых выражений.

Ключевые слова: термин, баскетбольная терминосистема, терминообразование, семантика, метафоричность, тематическая группа.

The article is devoted to research of the main ways of formation of the modern English basketball terminology. The most common lexical and thematic groups of basketball terms, terminological combinations and set expressions are defined and analyzed.

Keywords: term, basketball terminological system, term formation, metaphority, semantics, lexical and thematic group.

У сучасній лінгвістичній науці значний інтерес дослідників викликають вузькогалузеві термінологічні системи. Термінологія, або терміносистема являє собою організовану систему понять, мовних знаків, термінів (слів, словосполучень) певної галузі науки, знань або сфери діяльності людини, що відповідає її когнітивним засадам і є засобом професійної комунікації. Загальноживаність (загальноприйнятність) у вузькопрофесійній сфері, стилістична нейтральність, семантична однозначність, високий ступінь інформативності, точність дефініції та особливі комунікативні ситуації (норми слововжитку) – такі основні ознаки термінів.

Спортивна терміносистема є однією з найбільш активних і мобільних у своєму формуванні, розвитку й поширенні у професійних та позапрофесійних сферах комунікації. Сьогодні можна говорити про існування окремої функціональної підсистеми мови – мови спорту, унікальної за своїм когнітивним змістом, структурними моделями та прагматичними характеристиками. Більше того, кожен вид спорту має свою систему термінологічних найменувань, професійну лексику й жаргон, що й зумовлює необхідність і актуальність їх всебічного вивчення, лінгвістичного аналізу та лексикографічного кодифікування спортивної термінології. Актуальність дослідження визначає і той факт, що баскетбольні терміни являють собою кількісно багату й семантично складну систему, формування якої почалося на початку ХХ ст. і триває досі [5].

Зауважимо, що рівень професійних знань, умінь і навичок майбутніх фахівців у галузі фізичної культури і спорту цілком залежить від їх комунікативної та термінологічної компетенції. Беручи до уваги “наднаціональність” і транскордонність баскетбольного руху (в українських командах працюють іноземні тренери, грають англомовні гравці, українські спортсмени грають у зарубіжних командах, або взяти діяльність суддів, науково-дослідних груп тощо), бути компетентними в англомовній баскетбольній термінології повинні бути як вчені фізкультурно-спортивної галузі науки, так і тренери-практики, спортсмени, спортивні журналісти і просто глядачі й уболівальники. Особливої актуальності лінгвістичне дослідження баскетбольної термінології набувають у зв’язку з тим, що Україна прийматиме Чемпіонат Європи з баскетболу в 2015 році (EUROBASKET-2015), що, безперечно, стане не менш грандіозною суспільно-політичною подією, ніж футбольне EURO-2012.

Метою статті є висвітлення характерних рис і шляхів формування англійської баскетбольної термінології. Завдання дослідження: визначити особливості сучасної баскетбольної термінології; дослідити шляхи її формування; проаналізувати структурно-семантичні особливості англомовних баскетбольних термінів і виділити їх тематичні групи.

Об’єкт дослідження – баскетбольна термінологія англійської мови як специфічна підсистема мови спорту, предмет – термінологічні одиниці, їх семантика та способи утворення.

У ході дослідження використано загальнонаукові методи аналізу літературних джерел, описовий, зіставний методи, лінгвістичні методи компонентного аналізу та лексикографічного опису.

Фактичний матеріал для дослідження було дібрано з офіційних документів Міжнародної федерації баскетболу FIBA, Європейської федерації баскетболу FIBA Europe, Національної федерації баскетболу США NBA, коротких баскетбольних енциклопедій і термінологічних глосаріїв з англомовних спортивних інтернет-ресурсів [1; 4; 6; 7]. Обсяг опрацьованих термінів і терміносполук склав близько 300 одиниць.

Слід зазначити, що дослідженню спортивної термінології присвятили свої наукові розвідки українські вчені М. Паночко, І. Янків, В. Осінчук, Л. Бардіна, Н. Назаренко, О. Боровська, Н. Юрко, О. Матвіяс та ін., російські – А. Рілов, З. Буляж, Є. Птушкіна, Ф. Суслов, Д. Тишлер, І. Юрковський, Р. Попов та ін. Так, ґрунтовними, на нашу думку, є дослідження формування, становлення та розвитку спортивної термінології; термінологічної системи гандболу в англійській мові [3]; труднощів та особливостей перекладу спортивної лексики [2; 3]. Баскетбольну терміносистему російської мови проаналізовано у дисертації Р. Попова [5]. Попри те англійська баскетбольна термінологія ще не була предметом наукового лінгвістичного дослідження.

Важливо зауважити, що баскетбол як гра, спорт, ідеологія, засіб фізичного виховання й оздоровлення молоді був винайдений та сформований у 1891 р. у США Джеймсом Нейсмітом, і вже у 1894 р. було видано перші

офіційні правила, а отже, уже наприкінці XIX ст. – на початку XX ст. було сформовано основний понятійно-категорійний інструментарій баскетболу. Із бурхливим поширенням цієї цікавої й динамічної спортивної гри відповідно поширювалася і специфічна баскетбольна лексика, яка часто залишалася безеквівалентною у перекладі іншими мовами (основні способи перекладу – калькування, транслітерація). Таким чином, *англійська мова є продуцентом, мовою-джерелом виникнення, формування і розвитку понятійного та лексико-термінологічного апарату баскетболу*, тому всі дериваційні процеси можуть ілюструвати загальні тенденції розвитку мови спорту та лексико-семантичні процеси, що відбуваються на сучасному етапі.

Базова баскетбольна термінологіка складається з простих слів-термінів, складних слів і термінів-словосполучень як стилістично нейтральних, так і емоційно забарвлених одиниць. Периферійною сферою є загальнонаукова термінологія. Специфіка баскетбольної термінології полягає у їх експресивності та метафоричності, що суперечить законам термінотворення і наведеним вище ознакам термінів як мовних одиниць. Це пояснюється тим, що більшість баскетбольних термінів – це "номінації, "народжені вулицею, ... створені в процесі гри американськими підлітками", це влучні розмовні сленгові конструкції, які "в англійській мові дуже точно передають саму суть поняття, ігрового моменту чи ситуації" [2, с. 81]: *foul* (фол, порушення; букв. брудний, смердючий, зіпсувати); *flagrant foul* (жорсткий фол, букв. жахливий, ганебний); *tap* (добивання, букв. пробка, виймати пробку); *dunk* (кидок зверху, букв. змочити), *to flush* (кидати зверху, букв. злітати); *to kiss off the glass* (здійснити кидок від щита, букв. іди геть).

Формування англомовної баскетбольної термінології здебільшого є результатом звуження предметно-пояснювального співвіднесення загальноповсякденної, стилістично нейтральної лексики: мовні одиниці без суттєвих формальних змін почали вживатися у певній професійній комунікативній ситуації та стали мовним показником чітко сформульованих спортивних понять. Отже, першим способом утворення баскетбольної термінологіки стала **спеціалізація значень слів**, які у певних контекстах втратили своє пряме значення і набули переносного, потім відбувся процес їх термінологізації. Власне назва *basketball* є яскравою ілюстрацією: сполученням слів *basket + ball* позначено і сутність гри, і процес, і мету, і основний інвентар для гри; *travelling* (зайві кроки (пробіжка) з м'ячем), *fake* (фінт, обманний рух), *finish* (завершити ігрову комбінацію, кинути м'яч у кошик), *zone* (зона – тип захисту), *outlet pass* (пас після підбору м'яча).

Переважає більшість баскетбольних термінів є словосполученнями. Сполучатися можуть різні частини мови, найпродуктивнішими є такі: /N+N/ *bounce pass* (передача м'яча з відскоком від підлоги), *jump ball* (спірний м'яч); /Adj+N/ *free throw* (штрафний кидок), *alternating possession* (володіння за чергою), *double dribble* (подвійне ведення, порушення правил); /Num+N/ *second chance* (другий шанс на атаку), *three point shot* (трьохочковий кидок). Інколи такі сполуки зрощуються, і їх починають писати разом або через дефіс, а отже **словоскладання** також є ефективним джерелом утворення й збагачення англомовної баскетбольної термінологіки: моделі /N+N/ *ballgame* (гра, переможна гра); /Adj+N/ *backcourt* (тилова зона), *backboard* (щит); *goaltending* (перешкода влученню); /Adv+N/ *downtown* (далеко від кошика), *crossover* (прийом нападу, що полягає у миттєвій зміні напрямку руху в інший бік), *overtime* (додатковий час); /Num+N/ *three-point line* (трьохочкова лінія), *twenty-four (24) seconds* (правило 24 секунд).

Поєднанням елементів утворюються складні термінологічні номінації (юкстапозити): *coast-to-coast* (від одного кінця майданчика до іншого), *give-and-go* (комбінація, коли один гравець дає пас іншому, проривається під кільце, отримує м'яч назад та здійснює близький до кільця кидок), сполучення іменників, дієслів із прийменниками: *throw-in* (вкидання м'яча), *time-out* (таймаут, переривання гри), *out-of-bounds* (за межами ігрового майданчика), *on-ball screen – off-ball screen* (типи заслону).

Афіксація є одним із основних способів утворення простих і складних баскетбольних термінів. Суфіксальний спосіб утворення термінологіки баскетболу є досить продуктивним для утворення віддієслівних вторинних номінацій, що переважно являють собою дієприкметникові форми: а) V+ing *disqualifying foul*; *hand checking*; *charging*; *blocking*, *goaltending*; *guarding position*; б) V+ed (P II) *blocked shot*, *established position*, *time played*, *held ball*, *tied score*. Продуктивність суфіксальної деривації зумовлена частотністю вживання дієслівних, іменних форм в ігрових видах спорту та динамічністю гри в баскетбол і є окремим напрямком лінгвістичного дослідження.

Метафоризація – переосмислення значення загальноповсякденних слів, семантичний процес перенесення форми з однієї мовної одиниці на іншу на основі певної подібності, аналогії – є найпродуктивнішим способом номінації та шляхом утворення баскетбольної термінології: *windmill* – млин, вітряк, у баскетболі, за подібністю форми та руху, означає кидок зверху після пронесення м'яча коловою траєкторією перпендикулярно підлозі); *rainbow shot* за подібністю форми та місця – кидок, під час якого м'яч летить високою траєкторією; *to steal* (красти) – баск. перехопити м'яч; *to bank* (робити насипи, збагачувати) – здійснити кидок від щита так, щоб м'яч відскочив від нього; *prayer* (богомалець, прохач) – складний кидок, який виконується на останніх секундах гри; *to bury* (ховати(ся), зануритися) – виконати вдалий, часто важкий кидок; *key* (ключ) – трапеція, основна частина поля (під кільцем до штрафної лінії); назви швидких змін руху (ривків): *cut – banana cut, curl cut, fade cut, flare cut, flash cut, flex cut, popout cut, shuffle cut, shallow cut*.

Слід зауважити, що особливо емоційно-оцінні конотації мають назви кидків та ігрових ситуацій (близько 70 % назв), що пояснюється емоційною насиченістю і напруженістю відповідних ігрових моментів.

Інколи процес метафоризації супроводжує **явище конверсії** (перехід слів з однієї частини мови в іншу), зокрема вербалізація іменників: слово *school* (школа) у баскетболі набуло значення, абсолютно не пов'язане з первинним, – здійснити ефективний прийом у нападі та кинути м'яч; субстантивація: *alley oop* (прийняття пасу та кидок в одному стрибку, часто зверху).

Незначна кількість термінів утворена шляхом **конденсації** – скороченням конструкції та лексикалізації й семантичного збагачення одного її компонента (словосполучення, слова, літери): *nothing but net* (влучний кидок,

під час якого м'яч не торкається кільця), *and one* (вдалих кидок з фолом), *j* (скорочено від *junper* – кидок у стрибку), *two* (двоочковий кидок), *no-charge* (без фолу зіткнення), *five seconds* (правило 5 секунд).

Експресивність баскетбольних термінів забезпечує яскраво виражене емоційне забарвлення слова або одного з компонентів терміносполуки, його семантичний контраст з первинним або іншим, переважно стилістично нейтральним, значенням: *tomahawk* (кидок зверху прямою рукою), *rock* (м'яч), *skywalk* (горизонтальний рух під час стрибку), *garbage time* (час, який залишився у грі, результат якої зрозумілий, букв. сміття, щось непотрібне).

Баскетбольні термінодиниці можуть вступати у **лексико-семантичні зв'язки**: антонімічні, синонімічні, омонімічні відносини, наприклад синонімічні *basket – hole – hoop – rim* (кільце, кошик), *triple – three point shot* (трьохочковий кидок), *box out – block out* (блокувати супернику доступ (шлях) до кошика); антонімічні *high post – low post* (місце біля штрафної лінії – місце, найближче до кільця), *live ball – dead ball* (живий – мертвий м'яч(у грі)), *frontcourt – backcourt* (передова – тилова зона). Омонімічним є слово *post* у таких значеннях: *post I* – місце, найближче до кільця; *post II* – прийом у нападі; слово *point*: *point I* – бал, очко; *point II* – позиція баскетболіста.

Для баскетбольної термінології характерною також є полісемія, що, як правило, виявляється у граматичній природі термінологічних найменувань, наприклад: назви явищ (іменники) та дій і процесів (дієслова): *pass* – 1) пас, 2) віддати пас; *jam* – 1) кидок зверху, 2) закинути м'яч зверху; *guard* – 1) захисник, 2) захищати, гра у захисті; *block* – 1) блок, торкання м'яча після або під час кидка; 2) фол у захисті, силове перешкодження рухам суперника; 3) поставити блок, доторк до м'яча для попередження його влучення в кільце.

Структурно-семантичну специфіку баскетбольної терміносистеми формують **лексико-семантичні** (або тематичні) **групи** (далі – ТГ), мовні одиниці у яких об'єднані єдиним лінгвокогнітивним контекстом і групуються за наявністю спільної архісеми. Терміни, що номінують предметно-понятійний апарат баскетболу, можна згрупувати у такі ТГ:

1) ТГ 1 – загальні найменування, спортивна термінолексика, що стосується організації змагань, їх різновидів, структурних частин, наприклад: *game, preliminary, quarterfinal, semifinal, final; team, team member, home team, visiting team, coach, athlete; uniform, position, substitution, score, equipment, rule, violation, stopwatch, injury, to blow the whistle.*

2) ТГ 2 – назви осіб за родом занять, функціональним призначенням, назви спортсменів за ігровим амплуа: гравці *players – center, backcourt, guard, forward, power forward, point guard, swingman, trailer, captain; substitute player, excluded player, free-throw shooter, ball handler;* судді *officials – referee, scorer, assistant scorer, timer, commissioner, 24-second operator, jury of appeal.*

3) ТГ 3 – найменування кидків: *tip-off, dunk, jump shot, pivot shot, rainbow shot, air ball, field goal, runner, old fashion three-point play, hook, free throw, finder roll, charge, etc.;* назви фолів: *disqualifying foul, double foul, personal foul, technical foul, unsportsmanlike foul, flagrant foul, nonshooting foul.*

4) ТГ 4 – назви ігрових дій: *to throw, to shoot, to dribble, to pass, to tap, to roll, to loose ball; to lay, to take, to shake, to reject, to switch, to tip, to gain control, to assist, to pull up, to charge, to block, to cut, to finish, to flush, to foul.*

5) ТГ 5 – назви на позначення рухів, технічних прийомів у баскетболі. Номінативний простір термінів цієї групи формують компоненти із семантикою *OFFENSE* (атака/напад): *give-and-go, jab step, cut, flash, in-bounds play, jump-stop, triple-threat position, pivot, post, drop-step, crossover;* *DEFENCE* (захист): *lateral side, ready position, help and recover, man-to-man, pick and roll, press, screen, zone;* *VIOLATION* (порушення правил): *hand checking, travelling, illegal dribble, double dribble, carrying the ball, 3/5/8 second violation, 24 second shot clock violation, palming, ball returned to back court, out-of-bounds, intentional foot ball, basket interference, goaltending.*

ТГ 3-5 становлять ядро баскетбольної терміносистеми, номінації характеризуються динамічністю, компактністю (аналітичністю) форми та високою семантичною ємкістю.

6) ТГ 6 – назви ігрових ситуацій у баскетболі: *possession, fake, offensive rebound, defensive rebound, outlet pass, fast break, turnover, clear cut, alley oop, fish-hook cut, full-court press, penetration, squaring up, chin it, splitting the trap.*

7) ТГ 7 – назви на позначення спортивного інвентаря, баскетбольного обладнання і місць спортивної дії: *playing court, boundary line, key, cylinder, baseline, arc, three-point field goal area, no-charge semi-circle line, wing, lane, basket, bench, substitution chairs, game clock, scoresheet, backboards, twenty-four second clock; ball, compression sleeves, compression stockings, knee braces.*

8) ТГ 8 – номінації на позначення характеристик, якостей спортивних дій у баскетболі, переважно це назви за ознакою результативності гри, ігрової дії: *quadruple-double, double-double, triple-double, goal average, biggest scoring run, biggest lead; fast break point, game lost by forfeit, lost by default.*

9) ТГ 9 – назви на позначення часових параметрів ігрового часу: *period, playing time, overtime, shot clock, hang time, garbage time, interval, time-out.*

10) ТГ 10 – ігрові команди, опис суддівських жестів під час гри: *pushing or charging without the ball; stop clock for violation; excessive swinging of elbows, holding, ball returned to backcourt, beckoning-in, cancel score.*

Отже, англомовна термінологія баскетболу є складною системно-семантичною парадигмою, основним способом найменування у якій є метафоричне найменування явищ і понять: переосмислюється, метафоризується, спеціалізується загальноновживана лексика, яка потім термінологізується. Основними рисами баскетбольної термінології є її структурна (деривативна) похідність, компактність, динамічність, точність, високий ступінь інформативності, експресивність і метафоричність. Тематична класифікація номінацій баскетболу (виділено 10 тематичних груп) свідчить про чітку системну організацію спортивної лексики та розгалуженість підсистеми баскетбольної термінології.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у комплексному вивченні англомовної баскетбольної термінології, у проведенні компаративних лінгвістичних досліджень англійської, української та російської термінологіки та в укладанні термінологічного словника.

Література:

1. Англо-русский баскетбольный словарь : English-Russian Basketball Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://slovotolk.com/society/sport/basket.html>.
2. Бардіна Л. Актуальні аспекти сучасного адекватного перекладу спортивних термінів ігрових видів спорту / Л. Бардіна, Н. Назаренко // Актуальні проблеми фізичної культури і спорту. – 2005. – № 8–9. – С. 80-83.
3. Боровська О. Словотвірні характеристики термінів гандболу в англійській мові / О. Боровська, О. Матвіяс, Н. Юрко // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія : Проблеми української термінології. – Л., 2010. – № 675. – С. 175-177.
4. Офіційні правила баскетболу : Затверджені Центральним Бюро ФІБА : [український текст ...] [Електронний ресурс]. – Сан-Хуан, Пуерто-Ріко, 2010. – 81 с. – Режим доступу : http://ukrbasket.net/frontend/webcontent/images/photo Gallerys/2011/07_2011/05/fiba_official_rules_2010_ukr.pdf.
5. Попов Р. В. Русская спортивная терминология (на материале баскетбольной терминосистемы) : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10. 02. 01 – русский язык / Р. В. Попов: – Северодвинск, 2003. – 24 с.
6. FIBA Europe Basketball Glossary [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.fibaeurope.com/cid_UD-XfK3IQgl4t8JKzEA00.html.
7. Official Basketball Rules: Approved by FIBA Central Board [Електронний ресурс]. – San Juan, Puerto Rico, 2010. – 81 p. – Режим доступу : <http://www.fiba.com/downloads/Rules/2010/OfficialBasketballRules2010.pdf>.